पुण्ना International School

Shree Swaminarayan Gurukul, Zundal

Class -VI

Sanskrit

Ruchira- part-1

S.A-2

Specimen Copy

Year- 2022-23

अनुक्रमणिका

Pa- 2 chapter (9 to 11)	Sa -2 chapter – (9 to 15)

NO	TITLE	PAGE-NO
नवमः पाठः	क्रीडास्पर्धा	4
दशमःपाठः	कृषिकाः कर्मवीर	8
एकादशःपाठ	पुष्पोत्सवः	11
द्वादशःपाठः	दशमः त्वम असि	14
त्रयोदशःपाठः	विमानयांन रचयाम	18
चर्तुदशःपाठः	अहह आः च	21
पञ्चदशःपाठः	मातुलचन्द्र।।	24

नवमः पाठः

क्रीडास्पर्धा (खेल-प्रतियोगिता)

कठिन शब्दार्थाः

- यूयम - तुम सब
- वयम - हम सब
- कुत्र - कहाँ
- विद्यालय - स्कूल
- सहभागिनी - साथी
- अपि - भी
- पृथक - अलग

शब्दार्थाः

- पादकंदुकं - फूटबॉल
- हस्तकन्दुकं - वॉलीबॉल
- स्पर्धायाम - प्रतियोगिता
- चतुरङ्ग - चेस
- भगिनी - बहन
- अस्माकम - हमारा
- द्रष्टुम - देखने के लिए
- तादृशानि - वैसे
- चलचित्रम - सिनेमा

अभ्यासः

वांचनकार्य

प्र-1 उच्चारणं कुरुत-

अहम्	आवाम्	वयम्
माम्	आवाम्	अस्मान्
मम	आवयोः	अस्माकम्
त्वम्	युवाम्	यूयम्
त्वाम्	युवाम्	युष्मान्
तव	युवयोः	युष्माकम्

व्याकरण

प्र-2 निर्देशानुसारं परिवर्तनं कुरुत-

यथा- अहं क्रीडामि।	–	(बहुवचने)	–	वयं क्रीडामः।
(क) अहं नृत्यामि।	–	(बहुवचने)	–	वयं नृत्यामः
(ख) त्वं पठसि।	–	(बहुवचने)	–	यूयम् पठथ
(ग) युवां गच्छथः।	–	(एकवचने)	–	त्वं गच्छसि
(घ) अस्माकं पुस्तकानि।	–	(एकवचने)	–	मम पुस्तकम्
(ङ) तव गृहम्।	–	(द्विवचने)	–	युवयोः गृहे

प्र-3 कोष्ठकात् उचितं शब्दं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

(क) अहम् पठामि। (वयम्/अहम्)
(ख) युवाम् गच्छथः। (युवाम्/यूयम्)
(ग) एतत् मम पुस्तकम्। (माम्/मम)
(घ) युष्मान् क्रीडनकानि। (युष्मान्/युष्माकम्)
(ङ) आवाम् छात्रे स्वः। (वयम्/आवाम्)

प्र-4 अधोलिखितानि पदानि आधृत्य सार्थकानि वाक्यानि रचयत-

यूयम्	लेखं	पश्यामि
वयम्	शिक्षिकां	रचयामः
युवाम्	दूरदर्शनं	कथयिष्यथः
अहम्	कथां	पठिष्यावः
त्वम्	पुस्तकं	लेखिष्यसि
आवाम्	चित्राणि	नंस्यथ

(क) यूयम् शिक्षिकां नंस्यथ।
(ख) वयम् चित्राणि रचयामः।
(ग) युवाम् कथां कथयिष्यथः।
(घ) अहम् दूरदर्शनं पश्यामि।
(ङ) त्वम् लेखं लेखिष्यसि।

(च) आवाम् पुस्तकं पठिष्यावः।

प्र–5 उचितपदैः वाक्यनिर्माणं कुरुत-

मम	तव	आवयोः	युवयोः	अस्माकम्	युष्माकम्

यथा- एषा मम पुस्तका।

(क) एतत् मम गृहम् ।

(ख) आवयोः. मैत्री दृढा ।

(ग) एषः तव विद्यालयः।

(घ) एषा युवयोः अध्यापिका ।

(ङ) भारतम् अस्माकम् देशः ।

(च) एतानि युष्माकम् पुस्तकानि

प्र–6 वाक्यानि रचयत-

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
(क) त्वं लेखं लेखिष्यसि।	युवां लेखे लेखिष्यथः।	यूयं लेखनि लेखिष्यथ।
(ख) अहं वस्त्रं धारिष्यामि।	आवाम् वस्त्रे धारयिष्यावः	वयं वस्त्राणि धारयिष्यामः।
(ग) अहं पुस्तकं पठिष्यामि।	आवाम् पुस्तके पठिष्यावः।	व्यं पुस्तकानि पठिष्यामः।
(घ) सा फलं खादिष्यसि।	ते फले खादिष्यथः।	यूयं फलानि खादिष्यथा।
(ङ) मम गृहं सुन्दरम्।	आवयोः गृहं सुन्दरम्।	अस्मांक गृहं सुन्दरम्।
(च) त्वम् गमिष्यसि।	युवां गमिष्यथः।	यूयं गमिष्यथ।

प्र–7 एकवचनपदस्य बहुवचनपदं, बहुवचनपदस्य एकवचनपदं च लिखत-

यथा-		
	एषः	एते
	सः	ते
	ताः	सा
	त्वम्	यूयम्
	एताः	एषा
	तव	युष्माकम्
	अस्माकम्	मम
	तानि	तत्

==

दशमःपाठः

कृषिकाः कर्मवीर (कर्मवीर किसान)

कठिन शब्दार्थाः

- सूर्यस्तपतु - सूर्य तपाये
- कर्मठौ - काम से लगे हुए
- कृषिका - किसान की स्त्री
- सस्वेदम - पसीने से युक्त
- कृषिकः - किसान
- वृष्टिम - बारिश

शब्दार्थाः

- तपतु - तपाये
- विपुलम - अत्यधिक
- पदत्राणे - जूते
- वसनानि - कपड़े
- क्षमम - समर्थ
- वारयितुम - दूर करने में
- सस्यपूर्णानि - फसल से युक्त

अभ्यासः

वांचनकार्य

प्र–1 उच्चारणं कुरुत-

सूर्यस्तपतु	जीर्णम्	शीतकालेऽपि
वारयितुम्	ग्रीष्मे	सस्यपूर्णानि
पदत्राणे	कण्टकावृता	क्षुधा-तृषाकुलौ

साहित्य

प्र–2 श्लोकांशान् योजयत-

क	ख
गृहं जीर्णं न वर्षासु	वृष्टिं वारयितुं क्षमम्।
हलेन च कुदालेन	तौ तु क्षेत्राणि कर्षतः।
पादयोर्न पदत्राणे	शरीरे वसनानि नो।

तयोः श्रमेण क्षेत्राणि	सस्यपूर्णानि सर्वदा।
धरित्री सरसा जाता	या शुष्का कण्टकावृता।

प्र-3 उपयुक्तकथनानां समक्षम् 'आम्' अनुपयुक्तकथनानां समक्षं 'न' इति लिखत-

यथा- कृषकाः शीतकालेऽपि कर्मठाः भवन्ति।	आम्
कृषकाः हलेन क्षेत्राणि न कर्षन्ति।	न
(क) कृषकाः सर्वेभ्यः अन्नं यच्छन्ति।	आम्
(ख) कृषकाणां जीवनं कष्टप्रदं न भवति।	न
(ग) कृषकः क्षेत्राणि सस्यपूर्णानि करोति।	आम्
(घ) शीते शरीरे कम्पनं न भवति।	न
(ङ) श्रमेण धरित्री सरसा भवति।	आम्

व्याकरण

प्र-4 मञ्जूषातः पर्यायवाचिपदानि चित्वा लिखत-

रविः	वस्त्राणि	जर्जरम्	अधिकम्	पृथ्वी	पिपासा

वसनानि	<u>वस्त्राणि</u>
सूर्य	<u>रविः</u>
तृषा	<u>पिपासा</u>
विपुलम्	<u>अधिकम्</u>
जीर्णम्	<u>जर्जरम्</u>
धरित्री	<u>पृथ्वी</u>

प्र-5 मञ्जूषातः विलोमपदानि चित्वा लिखत-

धनिकम्	नीरसा	अक्षमम्	दुःखम्	शीते	पार्श्वे

सुखम्	<u>दुःखम्</u>
दूरे	<u>पार्श्वे</u>
निर्धनम्	<u>धनिकम्</u>
क्षमम्	<u>अक्षमम्</u>
ग्रीष्मे	<u>शीते</u>
सरसा	<u>नीरसा</u>

प्र-6 प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

(क) कृषकाः केन क्षेत्राणि कर्षन्ति?

उत्तर- कृषकाः हलेन कुदालेन च क्षेत्राणि कर्षन्ति।

(ख) केषां कर्मवीरत्वं न नश्यति?

उत्तर- कृषिकाणां कर्मवीरत्वं न नश्यति।

(ग) श्रमेण का सरसा भवति?

उत्तर- श्रमेण धारित्री सरसा भवति।

(घ) कृषकाः सर्वेभ्यः किं किं यच्छन्ति?

उत्तर- कृषकाः सर्वेभ्यः शाकम्, अन्नम्, दुग्धम् च यच्छन्ति।

(ङ) कृषकात् दूरे किं तिष्ठति?

उत्तर- कृषकात् दूरे सुखम् तिष्ठति।

एकादशःपाठ

पुष्पोत्सवः (फूलों का उत्सव)

कठिन शब्दार्थाः

- उत्सवप्रिय - उत्सवों का प्रेमी
- पुष्पव्यजनानि - फूलों के पंखे
- पाटलपुष्पैः - गुलाब से फूलों से
- समाधिस्थले - दरगाह
- यानोत्सवः - गाड़ियों का उत्सव

शब्दार्थाः

- कुत्रचित - कहीं पर
- पशूत्सवः - पशुओं का उत्सव
- अन्यतमः - कई में से एक
- इति नाम्ना - इस नाम से
- कर्णिकारपुष्पैः - कनेर के फूलों से
- जपापुष्पैः - गुड़हल के फूलों से
- नयन्ति - ले जाते हैं
- यावत - तक
- मल्लिकापुष्पैः - चमेली के फूलों से
- पतङ्गानाम - पतंगो का

अभ्यासः

वांचनकाय

प्र–1 वचनानुसारं रिक्तस्थानानि पूरयतः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
यथा-	मन्दिरे	मन्दिरयोः	मन्दिरेषु
	असवरे	अवसरयोः	अवसरेषु
	स्थले	स्थलयोः	स्थलेषु
	दिवसे	दिवसयोः	दिवसेषु
	क्षेत्रे	क्षेत्रयोः	क्षेत्रेषु

<u>व्यजने</u>	व्यजनयोः	<u>व्यजनेषु</u>
<u>पुष्पे</u>	<u>पुष्पयोः</u>	पुष्पेषु

साहित्य

प्र-2 कोष्ठकेषु प्रदत्तशब्देषु समुचितपदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

(क) <u>भारते</u> बहवः उत्सवाः भवन्ति। (भारतम्/भारते)

(ख) <u>सरोवरे</u> मीनाः वसन्ति। (सरोवरे/सरोवरात्)

(ग) जनाः <u>मन्दिरे</u> पुष्पाणि अर्पयन्ति। (मन्दिरेण/मन्दिरे)

(घ) खगाः <u>नीडेषु</u> निवसन्ति। (नीडानि/नीडेषु)

(ङ) छात्राः <u>प्रयोगशालायाः</u> प्रयोगं कुर्वन्ति। (प्रयोगशालायाम्/प्रयोगशालायाः)

(च) <u>उद्याने</u> पुष्पाणि विकसन्ति। (उद्यानस्य/उद्याने)

प्र-3 अधोलिखितानि पदानि आधृत्य सार्थकानि वाक्यानि रचयत-

वानराः	वनेषु	तरन्ति
सिंहाः	वृक्षेषु	नृत्यन्ति
मयूराः	जले	उत्पतन्ति
मत्स्याः	आकाशे	गर्जन्ति
खगाः	उद्याने	कूर्दन्ति

(क) वानराः वृक्षेषु कूर्दन्ति।

(ख) सिंहाः वनेषु गर्जन्ति।

(ग) मयूराः उद्याने नृत्यन्ति।

(घ) मत्स्याः जले तरन्ति।

(ङ) खगाः आकाशे उत्पतन्ति।

प्र-4 प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

(क) जनाः पुष्पव्यजनानि कुत्र अर्पयन्ति?

उत्तर- जनाः पुष्पव्यजनानि योगमायामंदिरे बख्तियारकाकी समाधिस्थले च

अर्पयन्ति।

(ख) पुष्पोत्सवस्य आयोजनं कदा भवति?

उत्तर- पुष्पोत्सवस्य आयोजनं ऑक्टोबर्मासे भवति।

(ग) अस्माकं भारतदेशः कीदृशः अस्ति?

उत्तर- अस्माकं भारतदेशः उत्सवप्रियः अस्ति।

(घ) पुष्पोत्सवः केन नाम्ना प्रसिद्धः अस्ति?

उत्तर- पुष्पोत्सवः 'फूलवालों की सैर' नाम्ना प्रसिद्धः अस्ति।

(ङ) मेहरौलीक्षेत्रे कस्याः मन्दिरं कस्य समाधिस्थलञ्च अस्ति?

उत्तर- मेहरौलीक्षेत्रे योगमाया मन्दिरे बख्तियारकाकी समाधिस्थलञ्च अस्ति।

प्र-5 कोष्ठकेषु दत्तेषु शब्देषु उचितां विभक्तिं प्रयुज्य वाक्यानि पूरयत-

यथा- सरोवरे मीनाः सन्ति। (सरोवर)

(क) तडागे कच्छपाः भ्रमन्ति (तडाग)

(ख) शिविरे सैनिकाः सन्ति। (शिविर)

(ग) यानानि राजमार्गे चलन्ति। (राजमार्ग)

(घ) धरायाम् रत्नानि सन्ति। (धरा)

(ङ) बालाः क्रीडाक्षेत्रे क्रीडयन्ति। (क्रीडाक्षेत्र)

प्र-6 मञ्जूषातः पदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

पुष्पेषु	गङ्गायाम्	विद्यालये	वृक्षयोः	उद्यानेषु

(क) वयं **विद्यालये** पठामः।

(ख) जनाः उद्यानेषु भ्रमन्ति।

(ग) गङ्गायाम् नौकाः सन्ति।

(घ) पुष्पेषु भ्रमराः गुञ्जन्ति।

(ङ) बालाः वृक्षयोः फलानि पक्वानि सन्ति।

द्वादशःपाठः

दशमः त्वम असि (दसवें तुम हो)

कठिन शब्दार्थाः

- एकदा - एक बार
- तीर्त्वा - तैर कर
- अपि सर्वे उत्तीर्णा- क्या सब पार कर गए हैं?
- तूष्णीम - चुपचाप
- अतिष्ठान - बैठ गए
- स्नातुम - नहाने के लिए
- युष्माकम - तुम लोगों का

शब्दार्थाः

- दृष्टवा - देखकर
- इदानीम - अब
- पथिक - राहगीर
- अगणयत - गिना
- दशमः - दसवाँ
- प्रहष्टाः - प्रसन्न
- भूत्वा - होकर
- आदिशत - आदेश

अभ्यासः

वांचनकार्य

प्र-1 उच्चारणं कुरुत-

पुँल्लिङ्गे	स्त्रीलिङ्गे	नपुंसकलिङ्गे
एकः	एका	एकम्
द्वौ	द्वे	द्वे
त्रयः	तिस्त्रः	त्रीणि
चत्वारः	चतस्त्रः	चत्वारि
पञ्च	पञ्च	पञ्च
षट्	षट्	षट्
सप्त	सप्त	सप्त
अष्ट	अष्ट	अष्ट

नव	नव	नव
दश	दश	दश

साहित्य

प्र-2 प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

(क) कति बालकाः स्नानाय अगच्छन्?

उत्तर-दश बालकाः स्नानाय अगच्छन्।

(ख) ते स्नानाय कुत्र अगच्छन्?

उत्तर-ते स्नानाय नदीम् अगच्छन्।

(ग) ते कं निश्चयम् अकुर्वन्?

उत्तर-ते निश्चयम् अकुर्वन् यत् दशमः नद्यां मग्नः।

(घ) मार्गे कः आगच्छत्?

उत्तर-मार्गे पथिकः आगच्छत्।

(ङ) पथिकः किम् अवदत्?

उत्तर- पथिकः अवदत् दशमः त्वम् असि इति।

प्र-3 शुद्धकथनानां समक्षम् (✔) इति अशुद्धकथनानां समक्षं (✖) कुरुत-

(क) दशबालकाः स्नानाय अगच्छन्।	✔
(ख) सर्वे वाटिकायाम् अभ्रमन्।	✖
(ग) ते वस्तुतः नव बालकाः एव आसन्।	✖
(घ) बालकः स्वं न अगणयत्।	✔
(ङ) एकः बालकः नद्यां मग्नः।	✖
(च) ते सुखिताः तूष्णीम् अतिष्ठन्।	✖

(छ) कोऽपि पथिकः न आगच्छत्।	✖
(ज) नायकः अवदत्-दशमः त्वम् असि इति।	✖
(झ) ते सर्वे प्रहृष्टाः भूत्वा गृहम् अगच्छन्।	✔

प्र-4 मञ्जूषातः शब्दान् चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

गणयित्वा	श्रुत्वा	दृष्ट्वा	कृत्वा	गृहीत्वा	तीर्त्वा

(क) ते बालकाः तीर्त्वा नद्याः उत्तीर्णाः।
(ख) पथिकः बालकान् दुःखितान् दृष्ट्वा अपृच्छत्।
(ग) पुस्तकानि गृहीत्वा विद्यालयं गच्छ।
(घ) पथिकस्य वचनं श्रुत्वा सर्वे प्रमुदिताः गृहम् अगच्छन्।
(ङ) पथिकः बालकान् गणयित्वा अकथयत् दशमः त्वम् असि।
(च) मोहनः कार्यं कृत्वा गृहं गच्छति।

रचनात्मक-कार्यम

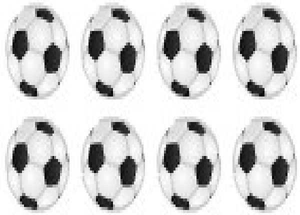

अष्ट कन्दुकानि।

त्रयः चटकाः।

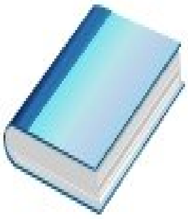

एकम् पुस्तकम्।

द्वौ मयूरौ।

प्र–5 चित्राणि दृष्ट्वा संख्यां लिखत

द्वे बालिके।

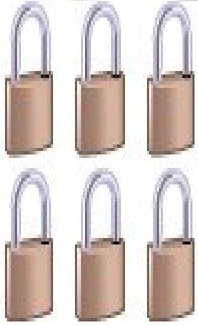

षट् तालाः।

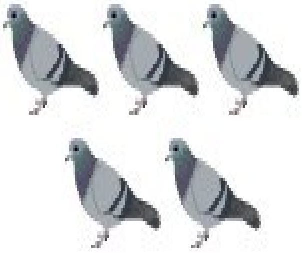

पञ्च कपोताः।

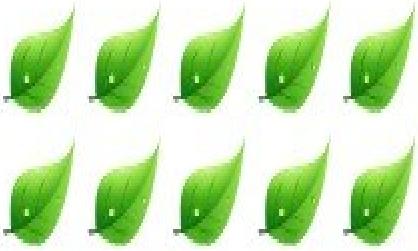

दश पत्राणि।

त्रयोदशः पाठः

विमानयानं रचयाम (हवाई जहाज बनाएँ)

कठिन शब्दार्थाः

- विमानयानम - हवाई जहाज
- वायुविहारम - वायु में भ्रमण
- उन्नतवृक्षम - ऊँचे वृक्ष को
- सोपानम - सीढी को
- कृषिकजनानां - किसानों के
- मौक्तिकहारम - मोतियों के हार को

शब्दार्थाः

- विमले - स्वच्छ
- करवाम - करें
- विपुले - बहुत अधिक
- प्रतियाम - वापस लौटें
- आदाय - लेकर
- हर्षम - प्रसन्नता

- जनयाम - उत्पन्न करें

अभ्यासः

साहित्य

प्र–2 कोष्ठकान्तर्गतेषु शब्देषु तृतीया-विभक्तिं योजयित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत–

यथा– नभः चन्द्रेण शोभते। (चन्द्र)

क. सा विमलेन जलेन मुखं प्रक्षालयति। (विमल)

ख. राघवः विमानयानेन विहरति। (विमानयान)

ग. कण्ठः मौक्तिकहारेण शोभते। (मौक्तिकहार)

घ. नभः सूर्येण प्रकाशते। (सूर्य)

ङ. पर्वतशिखरम् अम्बुदमालया आकर्षकं दृश्यते। (अम्बुदमालया)

प्र–3 भिन्नवर्गस्य पदं चिनुत–

	भिन्नवर्गः
यथा – सूर्यः, चन्द्रः, अम्बुदः, शुक्रः।	अम्बुदः
(क) पत्राणि, पुष्पाणि, फलानि, मित्राणि।	मित्राणि
(ख) जलचरः, खेचरः, भूचरः, निशाचरः।	निशाचर
(ग) गावः, सिंहाः, कच्छपाः, गजाः।	गावः,
(घ) मयूराः, चटकाः, शुकाः, मण्डूकाः।	मण्डूकाः
(ङ) पुस्तकालयः, श्यामपट्टः, प्राचार्यः, सौचिकः।	सौचिकः
(च) लेखनी, पुस्तिका, अध्यापिका, अजा।	अजा

प्र–4 प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत–

(क) के वायुयानं रचयन्ति?

उत्तर– राघव-माधव-सीता-ललिताः वायुयानं रचयन्ति।

(ख) वायुयानं कं–कं क्रान्त्वा उपरि गच्छति?

उत्तर– वायुयानम् उन्नतवृक्षं तुङ्गं भवनम् आकाशं च क्रान्त्वा उपरि गच्छति।

(ग) वयं कीदृशं सोपानं रचयाम?

उत्तर– वयं हिमवन्तं सोपानं रचयाम।

(घ) वयं कस्मिन् लोके प्रविशाम?

उत्तर– वयं चन्दिरलोकं प्रविशाम।

(ङ) आकाशे काः चित्वा मौक्तिकहारं रचयाम?

उत्तर–आकाशे विविधाः सुन्दरताराश्चित्वा मौक्तिकहारं रचयाम।

(च) केषां गृहेषु हर्षं जनयाम?

उत्तर–दुःखित-पीडित-कृषिजनानां गृहेषु हर्षं जनयाम।

व्याकरण

प्र–5 विलोमपदानि योजयत–

उन्नतः – अवनतः

गगने – पृथिव्याम्

सुन्दरः – असुन्दरः

चित्वा – विकीर्य

दुःखी – सुखी

हर्षः- शोकः

प्र–6 समुचितैः पदैः रिक्तस्थनानि पूरयत–

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	भानुः	भानू	भानवः
द्वितीया	गुरुः	गुरू	गुरून्
तृतीया	पशुना	पशुभ्याम्	पशुभिः
चतुर्थी	साधवे	साधुभ्याम्	साधुभ्यः
पञ्चमी	वटोः	वटुभ्याम्	वटुभ्यः
षष्ठी	गुरोः	गुर्वोः	गुरूणाम्
सप्तमी	शिशौ	शिश्वोः	शिशुषु
सम्बोधन	हे विष्णो	हे विष्णू	हे विष्णवः

प्र–7 पर्याय–पदानि योजयत–

- गगने – आकाशे
- विमले – निर्मले
- चन्द्रः – निशाकरः
- सूर्यः – दिवाकरः
- अम्बुदः - जलदः

चतुर्दशः पाठः

अहह आः च (अरे और ओह)

कठिन शब्दार्थाः

- वाञ्छति - चाहती है
- एतदर्थम - इसके लिए
- अहह - कष्टसूचक अव्यय
- आः - पीड़ासूचक अव्यय
- मधुमक्षिका - मधुमक्खी

शब्दार्थाः

- आनेतुम - लाने के लिए
- नैव - नहीं
- ददामि - देती हुँ
- वस्तुद्वयम - दो वस्तुएँ
- लघुपात्रद्वयम - दो छोटे पात्र
- सहसा - अचानक
- ललाटे - मस्तक पर

अभ्यासः

व्याकरण

प्र–1 अधोलिखितानां पदानां समुचितान् अर्थान् मेलयत-

क	ख
हस्ते	करे
सद्यः	शीघ्रम्
सहसा	अकस्मात्
धनम्	द्रविणम्
आकाशम्	गगनम्
धराम्	पृथ्वीम्

प्र–2 मञ्जूषातः उचितं विलोमपदं चित्वा लिखत-

प्रविशति	सेवकः	मूर्खः	नेतुम्	नीचैः	दुःखितः

(क) चतुरः <u>मूर्खः</u>

(ख) आनेतुम् <u>नेतुम्</u>

(ग) निर्गच्छति <u>प्रविशति</u>

(घ) स्वामी <u>सेवकः</u>

(ङ) प्रसन्नः <u>दुःखितः</u>

(च) उच्चैः <u>नीचैः</u>

प्र–3 मञ्जूषातः उचितम् अव्ययपदं चित्वा रिक्तस्थनानि पूरयत-

इव	अपि	एव	च	उच्चैः

(क) बालकाः बालिकाः च क्रीडाक्षेत्रे क्रीडन्ति।

(ख) मेघाः उच्चै गर्जन्ति।

(ग) बकः हंसः इव श्वेतः भवति।

(घ) सत्यम् एव जयते।

(ङ) अहं पठामि, त्वम् अपि पठ।

साहित्य

प्र–4 अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

(क) अजीजः गृहं गन्तुं किं वाञ्छति?

उत्तर– अजीजः गृहं गन्तुं अवकाशं वाञ्छति।

(ख) स्वामी मूर्खः आसीत् चतुरः वा?

उत्तर– स्वामी चतुरः आसीत्।

(ग) अजीजः कां व्यथां श्रावयति?

उत्तर– अजीजः वृद्धाम् व्यथां श्रावयति।

(घ) अन्या मक्षिका कुत्र दशाति?

उत्तर– अन्या मक्षिका ललाटे दशाति।

(ङ) स्वामी अजीजाय किं दातुं न इच्छति?

उत्तर– स्वामी अजीजाय धनम् दातुं न इच्छति।

प्र–5 निर्देशानुसारं लकारपरिवर्तनं कुरुत-

यथा- अजीजः परिश्रमी आसीत्। (लट्लकारे)	अजीजः पश्रिमी अस्ति।
(क) अहं शिक्षकाय धनं ददामि। (लृट्लकारे)	अहं शिक्षकाय धनं दास्यामि।
(ख) परिश्रमी जनः धनं प्राप्स्यति। (लट्लकारे)	परिश्रमी जनः धनं प्राप्यति।
(ग) स्वामी उच्चैः वदति। (लङ्लकारे)	स्वामी उच्चै अवदत्।
(घ) अजीजः पेटिकां गृह्णाति। (लृट्लकारे)	अजीजः पेटिकां गृहश्यति।
(ङ) त्वम् उच्चैः पठसि। (लोट्लकारे)	त्वम् उच्चै पठ।

प्र–6 अधोलिखितानां वाक्यानि घटनाक्रमानुसारं लिखत।

(क) अजीजः सरलः परिश्रमी च आसीत्।

(ख) एकदा सः गृहं गन्तुम् अवकाशं वाञ्छति।

(ग) अजीजः पेटिकाम् आनयति।

(घ) मक्षिके स्वामिनं दशतः।

(ङ) पीडितः स्वामी अत्युच्चैः चीत्करोति।

(च) स्वामी अजीजाय अवकाशस्य पूर्णं धनं ददाति।

पञ्चदशः पाठः

मातुलचन्द्र।। (चंदामामा)

कठिन शब्दार्थाः

- अतिशयविस्तृत - बहुत ज्यादा फैला हुआ
- कथमायासि - क्यों आते हो?
- सितपरिधानम - सफेद चादर
- किन्नायास्यसि - क्या नहीं आओगे

शब्दार्थाः

- गीतिम- गीत
- वर्धय - बढ़ाओ
- त्वरितम - जल्दी
- एहि - आओ
- धवलं - सफेद
- क्वचित - कहीं भी
- प्रयास्यसि - जाओगे

अभ्यासः

वांचन कार्य

प्र–2 पद्यांशान् योजयत-

मातुल! किरसि	कथं न स्नेहम्
तारकखचितं	चन्द्रिकावितानम्
त्वरितमेहि मां	श्रावय गीतिम्
अतिशयविस्तृत	नीलाकाशः
धवलं तव	सितपरिधानम्

प्र–3 पद्यांशेषु रिक्तस्थानानि पूरयत-

(क) प्रिय मातुल! वर्धय मे प्रीतिम्।

(ख) कथं प्रयास्यसि मातुलचंद्र।

(ग) नैव दृश्यते क्वचिदवकाशः।

(घ) मह्यम् दास्यसि मातुलचन्द्र!

(ङ) कथमायासि न भो! मम गेहम्|

साहित्य

प्र–4 प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

(क) अस्मिन् पाठे कः मातुलः?

उत्तर– अस्मिन् पाठे चन्द्रः मातुलः।

(ख) नीलाकाशः कीदृशः अस्ति?

उत्तर– नीलाकाशः अतिशयविस्तृतः अस्ति।

(ग) मातुलचन्द्रः किं न किरति?

उत्तर– मातुलचन्द्रः स्नेहम् न किरति।

(घ) किं श्रावयितुं शिशुः चन्द्रं कथयति?

उत्तर– गीतिं श्रावयितुं शिशुः चन्द्रं कथयति।

(ङ) चन्द्रस्य सितपरिधानं कथम् अस्ति?

उत्तर– चन्द्रस्य सितपरिधानं तारकखचितं अस्ति।

व्याकरण

प्र–5 उदाहरणानुसारं निम्नलिखितपदानि सम्बोधने परिवर्तयत-

यथा- चन्द्रः	-	चन्द्र!
(क) शिष्यः	-	शिष्य!
(ख) गोपालः	-	गोपाल!
यथा- बालिका	-	बालिके!
(क) प्रियंवदा	-	प्रियंवदे!
(ख) लता	-	लते!
यथा- फलम्	-	फल!
(क) मित्रम्	-	मित्र!
(ख) पुस्तकम्	-	पुस्तक!
यथा- रविः	-	रवे!
(क) मुनि:	-	मुने!
(ख) कविः	-	कवे!
यथा- साधुः	-	साधो!
(क) भानुः	-	भानो!
(ख) पशुः	-	पशो!
यथा- नदी	-	नदि!
(क) देवी	-	देवि!
(ख) मानिनी	-	मानिनि!

प्र–6 मञ्जूषात: उपयुक्तानाम् अव्ययपदानां प्रयोगेण रिक्तस्थानानि पूरयत-

कुतः	कदा	कुत्र	कथं	किम्

(क) जगन्नाथपुरी कुत्र अस्ति?

(ख) त्वं कदा पुरीं गमिष्यसि?

(ग) गङ्गानदी कुतः प्रवहति?

(घ) तव स्वास्थ्यं कथम् अस्ति?

(ङ) वर्षाकाले मयूराः किम् कुर्वन्ति?

प्र-7 तत्समशब्दान् लिखत

मामा	मातुल।
मोर	मयूरः
तारा	तारकम्
कोयल	कोकिलः
कबूतर	कपोतः

प्रवृत्ति

मामा के बारें में पाँच वाक्य लिखो।

===